

verirken bir yandan da İslâm felsefesi alanında tahkik ve neşir çalışmalarını yürüttü; yayımına başlanan *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-‘ulûmî'l-insânîyye* adlı fakülte dergisinde editör oldu. 1988'de İbn Rüşd Araştırmaları Merkezi'ni kurarak buranın idaresini üstlendi. 12 Temmuz 1992'de kırk yedi yaşında Fas'ta öldü. *Arabic Sciences and Philosophy* dergisinin İbn Rüşd hakkındaki çalışmalarına ayrılan bir sayısı (V/1 [Mart 1995]) Alevî'ye ithaf edilmiştir.

Cemâleddin el-Alevî, kısa denilebilecek ilim hayatının önemli bir kısmını başta İslâm düşüncesinin iki önemli âlimi İbn Bâcce ve İbn Rüşd'ün eserleri olmak üzere tahkik ve neşirlere ayırmıştır. Ona göre bir filozofun düşünceleri onun sadece birkaç eserine dayanarak ortaya konamaz. Bundan dolayı âlimlerin eserleri önce dil bilimci titizliğiyle tahkik edilmelidir. Alevî İbn Bâcce'nin yayımlanmamış eserlerini kütüphanelerden tesbit ederek bu titizlikle neşretmiş, İbn Bâcce'ye isnad edilen bazı eserlerin ona ait olamayacağını da belirtmiştir (*Resâ'il felsefiyye*, s. 37 vd.). Onun İbn Bâcce'nin eserlerine özel bir önem vermesinin sebebi, İbn Bâcce ile aynı coğrafyada yaşamış olan İbn Rüşd'ün ondan oldukça fazla etkilenmiş olmasıdır. Alevî, sadece Aristo'nun bir şârihi sayılmaması gerektiğini düşündüğü İbn Rüşd'ün üzerinde ayrıca durur ve onun hakkında yapılan çalışmaları temelden sorgular. Alevî'ye göre İbn Rüşd'ün düşüncesi henüz tam anlamıyla ortaya konabilmiş değildir. Bunun en önemli sebebi onun özellikle psikolojiye dair yazılarının asıllarının halen yazma halinde bulunmasıdır. İbn Rüşd'ün eserlerinin önce tahkikli neşirlerinin yapılması, hem genel olarak İbn Rüşd araştırmalarının hem de İbn Rüşd'de akıl meselesinin halledilmesinin ön şartıdır (*The Legacy*, s. 805-806). *el-Metnü'r-Rüşdî* (s. 132 vd.) İbn Rüşd'e ait 108 eserin adını veren Alevî bunları kadîm felsefî-ilmî miras hakkında olanlar, Aristo'nun eserlerine dair olanlar ve genelde İslâm, özelde felsefî-kelâmî kültür mirası hakkındaki eserler olmak üzere üç bölümde ele alır. E. Renan'ın *Averroës et l'Averroïsme* adlı çalışmasından beri İbn Rüşd'ün Aristo'nun eserlerine yazdığı şerhlerin büyük şerhler, orta şerhler, küçük şerhler ve özetler şeklinde dört bölüm halinde ele alınmasını (*DİA*, XX, 273) yeterli bulmaz. Bunların yanında onun "makale" adını verdiği beşinci bir yazım biçiminden de söz etmek gerektiğini söyler (*el-Metnü'r-Rüşdî*, s. 139 vd.).

Eserleri. Monografi. 1. Vichetü nazari Muştafâ 'Abdirrâzık fi't-târîhi li'l-felsefeti'l-İslâmîyye. Müellifin Külliyyeti'l-âdâb'da (Rabat) 1974'te hazırladığı, Mustafa Abdürrâzık'ın İslâm felsefesi tarihindeki yeriyle ilgili basılmamış mezu-niyet tezidir. **2. Mü'ellefâtü İbn Bâcce** (Beyrut 1983, 1994). **3. Resâ'il felsefiyye li-Ebî Bekr İbn Bâcce: Nuşûş felsefiyye ğayru menşûre** (Beyrut 1983). **4. Maķâlât fi'l-manţık ve'l-‘ilmi't-ţabi'î** (Dârül-beyzâ 1983). İbn Rüşd'e ait eserler tahkikli neşridir. **5. Telhîşü's-Semâ' ve'l-‘âlem** (Fas 1984). İbn Rüşd'ün, Aristo'nun *De Caelo et Mundo* adlı eserine yazdığı orta şerhin İbrânî harfleriyle yazılmış Arapça metninin Oxford ve Leiden'da bulunan yazmalarına dayanan neşridir. **6. el-Metnü'r-Rüşdî: Medħal li-kırâ'e cedîde** (Dârülbeyzâ 1986). Cemâleddin el-Alevî, bu çalışmasında doğrudan İbn Rüşd'ün Arapça eserlerine başvurarak yeni bir kronolojik bibliyografya denemesi yapmıştır. 108 eserin yer aldığı çalışmada İbn Rüşd'ün elli altı eseri gözden geçirilip incelenmiştir. Alevî'ye göre diğer elli iki eser Arapça aslıyla günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan bir kısmının yalnız Latince ve İbrânîce çevirileri, bir kısmının da sadece İbrânî harfleriyle Arapça metinleri intikal etmiş, bir kısmı ise kaybolmuştur. Müellifin bu çalışması son derece sistematik olması ve ilk kaynaklara dayanması bakımından önemlidir. **7. ez-Zarûri fi uşûli'l-fıkh ev Muħtaşarü'l-Müştaşfâ** (Beyrut 1994). Gazzâlî'nin eserine İbn Rüşd'ün yazdığı muhtasarın Escurial Library'de kayıtlı (nr. 1235) yazmasının neşridir. **8. Telhîşü'l-Âşâri'l-‘ulviyye** (1994). İbn Rüşd'ün Aristo'nun eseri için kaleme aldığı şerhin neşridir. **9. Telhîşü'l-kevn ve'l-fesâd** (1995). Yine İbn Rüşd'ün Aristo'nun eserine dair şerhinin neşridir.

Makale: Cemâleddin el-Alevî, İslâm felsefesiyle ilgili olarak bir kısmı kitapçık hacminde birçok makale, tebliğ, tahkik ve neşir kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Min Telhîşü's-Semâ'î't-ţabi'î: Takşimü's-semâ'î't-ţabi'î li'bn Rüşd" (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-‘ulûmî'l-insânîyye bi-Fâs*, VII [1984], s. 205-255; eserin British Museum'daki [nr. 9061] yazmasının tahkikli neşridir); "el-Ġazzâlî ve teşekkülü'l-ħiţâbi'l-felsefî li'bn Rüşd" (*Mecelletü Külliyyati'l-âdâb ve'l-‘ulûmî'l-insânîyye bi-Fâs*, VIII [1986], s. 5-50); "İş-kâlül-‘alâķa beyne'l-‘ilmi't-ţabi'î ve mâ ba'de't-ţabi'a" (inde İbn Rüşd" (*Mecelletü Külliyyati'l-âdâb ve'l-‘ulûmî'l-insânîyye bi-Fâs*, özel sayı, X/3 [1988], s. 7-51);

"Medħal li-kırâ'ati'l-ħiţâbi'l-felsefî li'bn Rüşd" (*Âfâķ*, sy. 8 [Rabat 1981], s. 37-59); "Maķâle fi eşnâfi'l-mizâc ve naķdü mezhebi'l-Câlinûs" (*Maķâlât fi'l-manţık ve'l-‘ilmi't-ţabi'î*, Dârülbeyzâ 1983, s. 244-257); "Nazariyyâtü'l-burhân ve delâletühâ fi'l-ħiţâbi'l-felsefî li'bn Rüşd" (*Ĥalkatü vaşl beyne's-şarķ ve'l-ġarb: Ebû Ĥâmid el-Ġazzâlî ve Mûsâ İbn Meymûn*, Rabat 1986, s. 43-105); "el-Ġazzâlî ve'l-ħiţâbi'l-felsefî fi'l-ġarbi'l-İslâmî" (*al-Għazâlî: la rai-son et le miracle* [Paris 1987], s. 135-160); "The Philosophy of Ibn Rushd" (ed. Salma Khadra Jayyusi, *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden 1992, s. 804-829).

BİBLİYOGRAFYA :

Cemâleddin el-Alevî, *Resâ'il felsefiyye li-Ebî Bekr İbn Bâcce*, Beyrut 1983; a.m.f., *el-Metnü'r-Rüşdî*, Dârülbeyzâ 1986; a.m.f., "The Philosophy of Ibn Rushd", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 804-829; M. Allâl Sînâsir, "Taşdır", İbn Rüşd el-Hafid, *ez-Zarûri fi uşûli'l-fıkh* (nşr. Cemâleddin el-Alevî), Beyrut 1994, s. 5-14; H. Daiber, *Bibliography of Islamic Philosophy*, Leiden-Boston 1999, I, 29-30; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *el-Müstedrek 'alâ Tetimmeti'l-A'lâm*, Beyrut 2002, II, 149; Charles E. Butterworth, "An Account of Recent Scholarship in Medieval Islamic Philosophy", *Interpretation: A Journal of Political Philosophy*, XVI/1 (1988), s. 87-97; H. Bekir Karlıķa, "İbn Rüşd", *DİA*, XX, 273; A. von Kuegelgen, "Jamâl al-Din al-Alawî", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2009, fas. 2, s. 73-74; http://tribus-maroc.blogspot.com.tr/2011/10/blog-post_7726.html (erişim tarihi: 12.01.2015).

HİLAL GÖRGÜN

ALİ ABDÜLVÂHİD VÂFÎ

(bk. VÂFÎ, Ali Abdülvâhid).

ALİ ABDÜRRÂZİK (علي عبد الرازق)

Ali b. Hasen b. Ahmed
b. Muhammed b. Abdürrâzık
(1888-1966)

el-İslâm ve uşûli'l-ħüküm
adlı kitabıyla tanınan
Mısırlı düşünür ve siyasetçi.

Minyâ vilâyetine bağlı Ebûcîrc köyünde ilim ehli, varlıklı ve nüfuzlu bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Dedesinin dedesi Abdürrâzık'a nisbetle Âlü Abdürrâzık diye bilinen aile aslen Behnesâ bölgesinden olup kadılık makamını babadan oğula ellerinde bulundurmaktaydılar (Mustafa Abdürrâzık, s. 5-7, 13). Muhammed Abduh'un arkadaşlarından olan babası Hasan b. Ahmed de Ezher meznebu olup siyasî çevrelerde tanınmış bir şahsiyettir. Ali Abdürrâzık temel eğitimini köyündeki

mektepte aldı. On yaşında Kahire'ye giderek Ezher'e kaydoldu. Burada okurken ayrıca 1908'de açılan Mısır Üniversitesi'ne devam etti ve Batı'nın modern disiplinlerini Carlo Alfonso Nallino, David Santillana, Enno Littmann gibi şarkiyatçılardan edindi. Babasının Muhammed Abduh'la olan yakın ilişkisi dolayısıyla sohbetlerinde ondan yararlandı, Ezher'deki öğrenim hayatının bir kısmında talebesi oldu. 1912'de Ezher'den "âlimiyye" diplomasıyla mezun oldu. Bir süre Arap dili dersleri verdikten sonra aynı yıl içinde Oxford Üniversitesi'nde ekonomi öğrenimi görmek için İngiltere'ye gitti. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1915'te Mısır'a döndü ve Mansûre Şer'î Mahkemesi'ne kadı olarak tayin edildi. 1925'te yazdığı *el-İslâm ve uşûlü'l-hüküm* adlı kitabı sebebiyle kendisine yöneltilen suçlamaların ardından Ezher'in "ulemâ" kategorisinden çıkarıldı ve aynı yılın Eylül ayında kadılık görevine son verildi (Ali Abdürrâzık'ın muhakeme sürecine dair resmî kayıtlar için bk. M. İmâre, *Ma'irketü'l-İslâm*, s. 86-151). Ağabeyi Mustafa Abdürrâzık 1945'te Ezher şeyhi olunca âlimlik unvanı iade edildi. Daha sonra bir müddet İngiltere'de ve Kuzey Afrika'da bulundu. Aktif siyasî hayata Hizbül'ahrâr ed-düstüriyyin'e katılarak başladı. Partinin yayın organı *es-Siyâse* dergisinde yazılar kaleme aldı. Mısır Parlamentosu'na milletvekili seçildi, ardından senatör oldu. İbrâhim Hâdî Paşa hükümetinde Evkaf bakanlığı yaptı (1948-1949). 1948'de Kahire'deki Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'ye üye seçildi. Amerikan Üniversitesi'nde edebiyat tarihi okuttu. Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde seri konferanslar verdi. Haftalık ve aylık yayın organlarında çok sayıda yazı yazdı. 23 Eylül 1966'da Kahire'de vefat etti.

Görüşleri. Ali Abdürrâzık, İslâm'da siyasî otoritenin mahiyetine dair *el-İslâm*

Ali Abdürrâzık

ve uşûlü'l-hüküm adlı kitapta ortaya koyduğu fikirleriyle tanınmıştır. Türkiye'de hilâfetin kaldırılmasından bir yıl sonra, Mısır'da Kral Fuâd'ın himayesinde düzenlenmeye çalışılan hilâfet kongresine denk gelen bir zaman diliminde kaleme alınan kitapta İslâm'ın bir devlet nizamı öngörmediği iddia edilmiş, klasik literatürde şer'î bir gereklilik olarak görülen hilâfetin dinî ve aklî bir dayanağının olmadığı tezi işlenmiştir. Hilâfet meselesinde geleneksel algının bütünüyle karşısında yer alan Ali Abdürrâzık'a göre İslâm dini, siyaset alanında herhangi bir düzenleme öngörmez. İnsan toplulukları için siyasî bir idarenin gerekliliği çok açık olmakla birlikte bu gereklilik dinî bir karakter taşımaz. Bu açıdan onun klasik algıya yönelik temel itirazı mevcut külliyatta tek bir şer'î yönetim türü olarak hilâfetin öne sürülmesindedir. Ali Abdürrâzık'ın hilâfetle ilgili değerlendirmeleri esas itibarıyla otoriter ve mutlak hâkim bir halife tasavvuru etrafında döner. Özellikle V. (XI.) yüzyıldan sonra ulemânın melik ve sultanlara insan üstü bir makam atfetmesiyle halifelerin bu vasfı temellendirilmiş, hilâfet kaynağını Allah'tan alan bir üstün makam olarak kabul edilmiştir. Halbuki hilâfetin gerekliliğine yönelik âyet, hadis ve icmâ dahil sahih hiçbir delil yoktur. Konuya dair telmihlerde bulunan hadislerin sahih sayılması durumunda bile bunlar hilâfetin dinî gerekliliğini ortaya koymamakta, bu ifadeler en fazla devlet başkanının varlığını bir olgu olarak göstermektedir. Mevcut hilâfet algısı ve hilâfetin her zaman silâhlı güce dayanarak varlığını kabul ettirmeye çalışması İslâm toplumlarında siyasî ilimlerin gelişmesini de engellemiş, Hz. Ebû Bekir'den itibaren hilâfet makamı sürekli karışıklık ve isyanlarla yüz yüze gelmiştir. Ali Abdürrâzık hilâfet kavramını istibdat ve zulüm kavramlarıyla anmakta, hatta hilâfetin İslâm ve müslümanlar için bir felâket sebebi, şer ve fesat kaynağı olmaya devam ettiğini söylemektedir. Hilâfetin gerekliliğini savunanlar tarafından öne sürülen hususlar arasında Hz. Peygamber'in konumu merkezî bir yer alır. Halbuki nübüvveti döneminde bütçe, divan kayıtları, siyasî sistemin esasları gibi devletin temel unsurlarının bulunmaması, onun melik ve sultanların tebaaları üzerindeki yetkisine benzer bir yetkisinin olmadığını göstermektedir. Peygamberliğin ümmet üzerindeki otoritesinin ruhanî boyutla ve kalbin imanıyla alâkalı olması bu otoriteyi bedeninin itaatine dayanan siyasî

otoriteden farklı kılmaktadır. Hidayet ve irşadı esas alan velâyet dinî karakterde olup Allah'a aittir, hayatın genel yararlarına göre şekillenen ve yeryüzünün imarını hedefleyen velâyet ise dünyevîdir. Bu alan tamamıyla insanlara aittir. Kitap, Sünnet ve akıl deliliyle risâlet kavramının delâleti Hz. Peygamber'in müminler üzerindeki velâyetinin risâlet velâyeti olduğunu, ayrıca siyasî bir velâyetinin bulunmadığını göstermektedir.

Hayatı boyunca İslâm devletine yönelik bir işaretle bulunmayan Hz. Peygamber ardında bir halife bırakmamıştır. Daha sonra Şîa'nın Hz. Ali'nin, bazı Sünnîler'in Hz. Ebû Bekir'in halife tayin edildiğine dair iddiaları mesnetsizdir. Hz. Peygamber din tamamlandıktan sonra vefat etmiştir, dolayısıyla onun vefatından sonra siyasî liderliğin dinî bir boyutu ve bağlayıcılığı yoktur. Ardından kurulan devlet bir Arap devletidir ve İslâm'ın evrensel boyutuna uzak bir yapı arz etmektedir. Tarih boyunca hilâfetin dinî bir makam olduğu fikri kralların kendi konumlarını pekiştirmek, insanların kendilerine mutlak itaatini sağlamak için kullandıkları bir söylem olmanın ötesinde bir anlam ifade etmez. Allah dünya işlerini düzenleme hususunda insanları serbest bırakmıştır. İnsanlar dünyevî konuları akıl, bilgi, tecrübe ve toplumun genel yararları uyarınca düzenleyeceklerdir. Eser, bütün müslümanlara güncelliğini yitirmiş hilâfet nizamını terketmeleri, insan aklının ortaya koyduğu en modern yönetim şekillerini esas alarak devletlerinin dayanacağı ilkeleri yeniden kurmaları yönünde bir çağrıyla sona erer. Dönemin hâkim söylemi olan kaynaklara dönüş vurgusunun açık biçimde izlendiği kitapta dayanak olarak daha ziyade İbn Haldûn'un *Muqaddime*'si kullanılmakta, nâdiren *Muqaddime* ile birlikte aralarında Seyyid Bey'in *Hilâfetin Mâhiyyet-i Şer'iyyesi* adlı eserinin Abdülganî Senî Bey tarafından yapılan Arapça çevirisi dahil olmak üzere bazı yeni kaynaklar iç içe girebilmektedir. Hilâfet meselesini ele alan kelâm ve fıkıh kitaplarına doğrudan atıflar ise yok denecek kadar azdır. Zaman zaman Batı siyaset düşüncesinin temsilcilerine de göndermeler yapılır (Locke ve Hobbes'a atıflar için bk. s. 22).

el-İslâm ve uşûlü'l-hüküm, bir yandan uzun yıllara yayılmış bir projenin ürünü olduğu izlenimini verirken (s. 38) öte yandan hilâfetin ilgası üzerine mevcut şartlara bir cevap niteliğinde aceleyle yazılmış, eksiklikleri daha sonra giderilecek bir çalışma özelliği taşımaktadır (s. 4).

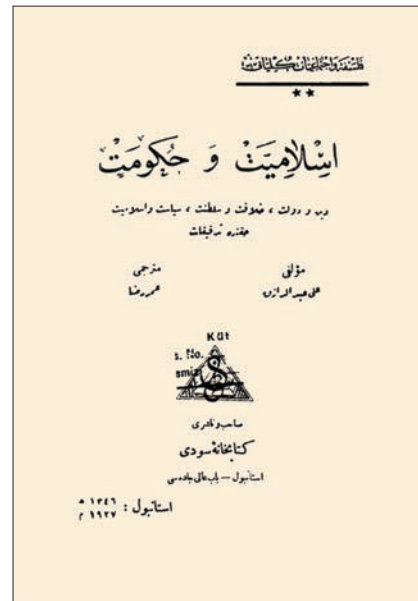
İslâm tarihi boyunca süregelen muteber bir kurumu bütünüyle reddetmeye yönelik seküler çağrışmaları olan bu iddialar, Ezher mezunu bir âlim tarafından ileri sürüldüğünden özellikle Mısır'da büyük yankı uyandırmış ve İslâmcı kesimi temsil eden çevreler tarafından tepkiyle karşılanarak reddiyeler kaleme alınmıştır. Hilâfet konusunda müstakil bir kitap yazan ve buradaki görüşleri Ali Abdürrâzık tarafından eleştirilen M. Reşid Rızâ'nın eser aleyhinde tavır alınması yönünde Mısır kamuoyuna yaptığı çağrı etkili olmuş ve Ezher yönetimi soruşturma açarak Ali Abdürrâzık'ı, "İslâm şeriatını sırf ruhanî bir din olarak takdim edip dünya işleriyle alâkalı görmemesi, Hz. Peygamber'in İslâm davetini tebliğ için değil dünyevî kaygılar sebebiyle cihad ettiğini öne sürmesi, onun dönemindeki siyasî düzenin kapalılıklar içeren, birtakım eksikliklerle mâlûl olduğunu iddia etmesi, yine Hz. Peygamber'in bütün vazifesini şeriatı tebliğden ibaret görüp bir devlet başkanı tayin edilmesinin gerekliliğine dair sahbâbe icmâını inkâr etmesi, yargının şer'î bir vazife olduğunu reddetmesi, Hz. Ebû Bekir'in ve diğer üç halifenin siyasî yönetiminin laik bir karakter taşıdığını ileri sürmesi" sebebiyle suçlu bularak âlimlik sıfatını geri almıştır. Benzer şekilde kitaba reddiye yazan müellifler arasında Muhammed Hıdır Hüseyin, Memdûh Hakkı, Mustafa Sabri Efendi, Muhammed Bahî el-Mutî, Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, Muhammed Ziyâeddin er-Reyyis ve Muhammed İmâre öne çıkar. Tâhâ Hüseyin, Muhammed Hüseyin Heykel ve Ahmed Emîn gibi liberal-seküler görüşü temsil eden müellifler ise Ali Abdürrâzık'ı desteklemiştir. Eseri Türk inkılâbının bir ürünü olduğu düşüncesiyle Türkçe'ye çeviren Ömer Rıza Doğrul'u da bu ikinci kategoride görmek mümkündür.

Kitaba yöneltilen başlıca eleştirilerden biri usul açısından içerdiği problemlerle ilgilidir. Bu çerçevede özellikle hilâfetin gerekliliği konusundaki icmâ delilini reddetmesi önemli bir problem teşkil etmektedir. Yine klasik literatürün algısını İbn Haldûn üzerinden yorumlamaya çalışıp kelâm ve fıkıh literatürünü göz ardı etmesi, İslâm tarihinden verdiği örneklerde son derece seçmeci davranarak Yezîd'in Ehl-i beyt kanı dökmesi gibi olumsuz hilâfet uygulamalarını öne çıkarıp tarihî hadiseleri tek boyutlu görmeye kalkması, kaynaklara dönüştürme söyleminin etkisiyle dinî nasları, içinde bulunulan zaman diliminden hareketle ve modern algılar doğrultusunda

yorumlamaya çalışması bu problemler arasındadır. Bazı eleştirilerde ise onun iktibas ettiği metinleri bağlamından kopardığı, mevcut siyasî tartışmalarda Kral Fuâd karşıtı liberal akımın savunusunu yaptığı ve bu eseri Türkiye Cumhuriyeti benzeri bir siyasî modeli desteklemek üzere kaleme aldığı vurgulanır. Reşid Rızâ ise kitabın Mısır'da parasız dağıtılmasından hareketle Protestanlık destekli bir projenin ürünü olduğu iddiasında bulunur (*el-Menâr*, XXVI/2, s. 101-102). Batı siyasî tecrübesini İslâm tarihine uygulama çabası olarak da görülmesi mümkün olan eser, İslâm ve sekülerlik tartışmalarında Ezherli kimliğiyle yer alan Ali Abdürrâzık'ı liberal-seküler akımın temsilcileri arasına yerleştirmiştir. Öte yandan Muhammed İmâre'nin Abdürrâzık'ın büyük oğlu Muhammed'den aktardığı bilgiye göre müellif hayatının sonlarına doğru bu kitabın yerine yeni bir kitap yazmaya başlamış, fakat ilk üç sayfasını yazdığı bu metni tamamlamadan ölmüş, bahsi geçen sayfalar ise kaybolmuştur (*Ma'irketü'l-İslâm*, s. 27).

Eserleri. 1. Emâli 'Ali 'Abdurrâzık fi 'ilmi'l-beyân ve târîhihî (Kahire 1330). Müellifin Ezher'den mezuniyetine yakın bir dönemde kendi isteğiyle vermeye başladığı, daha sonra Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sürdürdüğü beyan ilmine dair derslerin notlarından

Ali Abdürrâzık'ın *el-İslâm ve usûlü'l-hüküm* adlı eserinin Türkçe tercümesi *İslâmiyet ve Hükümet*'in kapağı

oluşur. Eserde özellikle bu alanda Ezher muhitinde farklı bir yaklaşıma sahip olan Muhammed Abduh'un metodu benimsenmiş, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin görüşleri Sekkâkî'nin görüşlerine tercih edilmiştir. 2. *el-İslâm ve usûlü'l-hüküm: Bahş fi'l-hilâfe ve'l-hükûme fi'l-İslâm* (Kahire 1343). Ali Abdürrâzık'ın çağdaş İslâm siyaset düşüncesinde geniş tartışmalara yol açan en önemli eseridir. Müellif, 1915 yılında kadı olarak tayin edilmesi üzerine İslâm yargı tarihini araştırmaya yöneldiğini, yargının İslâmî hükümetin bir rüknü olarak görülmesinden dolayı konunun incelenmesine İslâm'da hükümet meselesiyle başladığını söyler. Bu sebeple eser, İslâm yargı hukuku tarihine dair kapsamlı bir projenin ilk aşaması olarak ortaya çıkmıştır. Liberal-seküler bir bakış açısının hâkim olduğu kitap her biri üç alt başlıktan oluşan üç ana bölümden meydana gelir. "Hilâfet ve İslâm" başlıklı birinci bölümde "Hilâfetin Doğası", "Hilâfetin Hükümü", "Hilâfetin Sosyal Açısından Durumu"; "Hükümet ve İslâm" başlıklı ikinci bölümde "Hz. Peygamber Döneminde Siyasî Rejim", "Peygamberlik ve Siyasî İdare", "Siyasî İdare Değil Peygamberlik, Devlet Değil Din"; "Tarih Boyunca Hilâfet ve Hükümet" başlıklı üçüncü bölümde "Dinî Birlik ve Araplar", "Arap Devleti", "İslâmî Hilâfet" alt başlıkları yer almaktadır. Ömer Rıza (Doğrul) kitabı önce *Vakit* gazetesinde özet çeviri şeklinde tefrika etmiş, ardından *İslâmiyet ve Hükümet* adıyla ve birtakım tasarruflarla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1346/1927). Abdüfilâlî Ensârî (Abdou Filali-Ansary) (*l'islam et les fondements du pouvoir*, Paris 1995) ve Léon Bercher ("l'Islam et les bases du pouvoir par 'Ali 'Abdurrazik", *REI*, VII/3 [1933], s. 353-391; VIII/2 [1934], s. 163-222) kitabı Fransızca'ya, Emîr Rızâvî Farsça'ya (*İslâm ve Mebânî-yi Kudret*, Tahran 1380 hş.), Meryem Lutfi (Maryam Lutfi) İngilizce'ye (*Islam and the Foundations of Political Power*, Edinburgh 2012) çevirmiştir. Ali Abdürrâzık ve bu eseri hakkında çok sayıda makale ile bazı eserler kaleme alınmıştır (bk. bibl.). Bunların içinde Suâd (Souad) T. Ali'nin telif ettiği eser önemlidir. 3. *el-İcmâ' fi's-şer'ati'l-İslâmiyye* (Kahire 1366). Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde verdiği konferanslardan derlenen kitapta icmâin hakikati, vukuunun imkânı, hüccet oluşu, hükümü ve fıkıh usulü delilleri arasındaki yeri incelenir. Ali Abdürrâzık, ağabeyinin *es-Sûfûr* ve *es-Siyâse* dergilerinde yayımlanan makalelerini ve seyahat notlarını derleyip onun hayatını, başta Muhammed Abduh olmak

üzere dönemin önde gelen şahsiyetleriyle olan ilişkilerini de ele alan uzun bir giriş (s. 5-77) ve arkadaşı Hasan Âmir el-Fezârî'nin hâtıratından ağabeyiyle ilgili notlar (s. 78-121) ekleyerek *Min Âşâri Muşafâ 'Abdîrrâzîk* adıyla ve Tâhâ Hüseyin'in takdimiyle yayımlamıştır (Kahire 1377).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Abdürrâzîk, *el-İslâm ve uşûlü'l-hüküm* (nşr. Ammâr Ali Hasan), Kahire 1433/2012, tür.yer.; M. Bahî, *Haķîkatü'l-İslâm ve uşûlü'l-hüküm*, Kahire 1344; M. Hıdır Hüseyin, *Nakzû kitâbi'l-İslâm ve uşûlü'l-hüküm*, Kahire 1344; M. Tâhir İbn Âşûr, *Naķdün 'ilmîyyün li-kitâbi'l-İslâm ve uşûlü'l-hüküm*, Kahire 1344; Abdürrazzâk Ahmed es-Senhûrî, *Uşûlü'l-hüküm fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmme li'l-kitâb); Mustafa Abdürrâzîk, *Min Âşâri Muşafâ 'Abdîrrâzîk* (nşr. Ali Abdürrâzîk), Kahire 1957, neşredenin girişi, s. 5-77; A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*, London 1962, s. 183-192; M. İmâre, *el-İslâm ve uşûlü'l-hüküm li-'Ali 'Abdîrrâzîk*, Beyrut 1972; a.mlf., *Ma'reketü'l-İslâm ve uşûlü'l-hüküm*, Kahire 1989, tür.yer.; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-İslâm ve'l-hilâfe fi'l-'aşri'l-hadîs: Naķdû kitâbi el-İslâm ve uşûlü'l-hüküm*, Kahire 1976; Hamîd İnâyet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* (trc. Hicabi Kırılanc), İstanbul 1991, s. 202-211; a.mlf., *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce* (trc. Yusuf Ziya), İstanbul 1995, s. 116-129; Dominique Urvoy, "L'apport philosophique de 'Ali 'Abd Al-Râzîq", *En hommage au père Jacques Jomier* (ed. Marie-Thérèse Urvoy), Paris 2002, s. 227-234; Souad Tagelsir Ali, *Religion, Not a State: Ali 'Abd al-Raziq's Islamic Justification of Political Secularism*, Salt Lake City 2005, tür.yer.; M. Reşîd Rızâ, "el-İslâm ve uşûlü'l-hüküm bahş fi'l-hilâfe ve'l-hükûme fi'l-İslâm bel da' ve cedide ilâ nesfi binâ'ihâ ve tağlîli ebnâ'ihâ", *el-Menâr*, XXVI/2, Kahire 1343/1925, s. 100-104; M. Muhyiddin Abdülhamîd, "el-Üstâz 'Ali 'Abdîrrâzîk", *MMLA*, sy. 22 (1967), s. 252-253; İbrâhim Medkûr, "el-Üstâz 'Ali 'Abdîrrâzîk", a.e., s. 256-263; Mehmet Görmez, "İslam Dünyasında Laiklik Tartışmasını Başlatan Bir Kitap ve Bu Kitabın Serencamı", *İslâmî Araştırmalar*, VIII/3-4, Ankara 1995, s. 223-231; Mehmet Azimli, "Hilafet Karşıtı Bir Kişi Olarak Ali Abdurrazîk ve Kitabı 'el-İslâm ve Uşûlü'l-Hukm' Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Marife*, I/3, Konya 2002, s. 55-66; Talip Türcan, "Hilafet Karşıtı Bir Ezher'li: Ali Abdurrazîk (1883-1967)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 2005, s. 409-426; E. Davis, "'Abd al-Râzîq, 'Ali'", *The Oxford Encyclopaedia of Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, I, 5-7; Abdou Filali-Ansary, "'Abd al-Râzîq, 'Ali'", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2009, fas. 1, s. 14-17.

ÖZGÜR KAVAK

ÂLİ BEY, Direktör

(1846-1899)

Tiyatro oyunları ve mizah yazarı.

İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi *Sicill-i Ahvâl* defterine göre 1846'dır; bazı kaynaklarda yer alan 1844 yılı yanlış olmalıdır. Adı Mehmed Âli (*Osmanlı Müellifleri*,

II, 40) ve Ömer Âli şeklinde geçmekteyse de imzasında sadece Âli adını kullanmış, üzerinde adı bulunmayan eserlerinde "bir zat" notu konmuştur. Babası Şam, Halep ve Urfa sancağında kapı kethüdâlığı yapan Yûsuf Cemil Efendi'dir. Âli Bey, Vâlide Rüşdiyesi'ni bitirdikten (1858-1859) sonra tarih, coğrafya, felsefe, astronomi, kimya, ekonomi, yönetim bilimi, hukuk ve matematik alanında özel ders aldı. Arapça, Farsça ve Fransızca'sını geliştirip erken yaşlarda Fransızca konuşup yazabilecek duruma geldi. Rüşdiyeyi bitirince Mektûbî-i Sadr-ı Âlî Odası'nda mülâzım oldu. Ekim-Kasım 1865'te Sıhhiye Dairesi Tahriyat Odası mümeyyizliğine geçti. İki yıl sonra Meclis-i Sıhhiye âzalığı ile memuriyet unvanı Karantina başkâtipliğine çevrildi. Ağustos-Eylül 1872'de Sıhhiye komiserliği göreviyle Tuna boyuna ve Eflak-Boğdan'a gönderildi. Memuriyet hayatında düzenli bir ilerleme gösterdiği, 1873 Ocağında vezirlikten bir önceki "saâdetlü" rütbesine ulaştığı anlaşılmaktadır (*Ayyar Hamza*, hazırlayanın girişi, s. 6-8). Eylül-Ekim 1874'te Sıhhiye müfettişliğine tayin edildi. Sıhhiye Konferansı'na (Haziran 1875) katılmak için gittiği Viyana'da iki ay kaldı.

Tulçî mutasarrıflığıyla (Tuna eyaleti) Ağustos-Eylül 1876'da mülkî vazifeye başladığı sırada Tuna Avrupa Komisyonu başkanlığında bulunan Âli Bey diplomatik gizli bir görevle Romanya'ya gönderildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce nakledildiği Varna mutasarrıflığından savaş çıkınca ayrıldı, on altı ay mâzûl kaldı. Bu süre içinde fevkalâde memuriyetle Berlin Antlaşması'na göre Rusya'ya terkedilen Batum'a yollandı. Bu görevi beş ay sürdü. Dimetoka ve Rodop Balkanları'nda tahkik memuriyeti ve komiser olarak dört ay Podgorica'da görev yaptı. Temmuz 1879'da getirildiği Kosova Adliye müfettişliği vazifesini kabul etmedi. Komiserlik göreviyle tayin edildiği Sırbistan'da, "Niş'te bulunan ahâlî-i İslâmîyeye

Direktör
Âli Bey

ile nasılsa lâıyıkıyla uyuşmamış olmasından dolayı memuriyeti mânen mahzurdan sâlim olmayacağına binaen diğer bir işe kayırılmak üzere" (Birinci, s. 151) azledilip İstanbul'a döndü (10 Ağustos 1882).

14 Aralık 1884'te Düyûn-ı Umûmiyye'de başladığı Vâridât-ı Muhâsebe müfettiş-i umumîliği sırasında Ocak 1885'te gönderildiği Diyarbekir, Siirt ve Harput'tan Bağdat Vilâyeti Devâir-i Islâhât memuriyetini yürüttü (16 Eylül 1887 – 12 Aralık 1888). Daha sonra Ma'mûretü'lâziz ve Trabzon valiliklerinde bulundu. İki seneyi geçen Trabzon valiliği sırasında Herakli adlı Samsunlu bir Rum kıızı ile büyük bir aşk sonucu evlendi. Kendi yazdığı *Hazret-i Yûsuf* adlı oyunu şehirde temsil ettirdi. Halk tarafından beğenilen ve "kâtip adamdı" diye anılmasına sebep olan bu edebî faaliyeti idarî makamlarca hoş karşılanmadı, Maarif Nezâreti Teftiş ve Muayene Heyeti'yle başı derde girerek azledildi. 17 Eylül 1892'de Düyûn-ı Umûmiyye'de tekrar göreve başladı. 13 Mart 1895'te tayin edildiği direktörlük makamında ölünceye kadar kaldı. "Direktör" lakabıyla anılması bu son görevi dolayısıyla. 3 Şubat 1899'da ölen Âli Bey, Anadoluhisarı'nda Göksu Mezarlığı'nda babasının yanına defnedildi. Memuriyetleri sırasında bazı yolsuzlukları ortaya çıkarması, günlük işlemleri ıslah etmesi, eşkıyanın yakalanması faaliyetleri, ayrıca iskân ve imar çalışmalarlarıyla dikkat çekmiş, askerî ve idarî ehliyetiyle padişahın ve diğer makamların takdirini kazanmıştır.

Âli Bey'in yazı yazmaya Mektûbî-i Sadr-ı Âlî Odası'nda bulunduğu sırada başladığı sanılmaktadır. 1870 Kasımında Türkçe yayımlanan *Diyojen* gazetesinin sahibi Teodor Kasap'ın tavsiyesiyle yazdığı mizahî yazılar önceden bir kalem tecrübesine sahip olduğunu göstermektedir. *Diyojen*'deki imzasız yazılardan özellikle ilk yıllarda çıkanlar Âli Bey'e aittir. Memuriyetinden dolayı yazılarında genellikle ya imza kullanmamış ya da sadece "Âli" diye imza atmıştır. Yine gazetenin başlığında bulunan ve *Diyojen*'i bir fıçı içinde karşılarında Büyük İskender'le beraber gösteren karikatürün altında yer alan, "Gölge etme, başka ihsan istemem" mısırını Türkçe'ye o kazandırmıştır. Toplumsal ve siyasal içrikli mizahî yazılarını *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal*'de de (1873) sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Tiyatroya olan ilgisi *Diyojen*'den önceki yıllara dayanır. Türkiye'de Batı örneklerine uygun bir tiyatronun yerleşip kökleşmesi için Türk yazarların tiyatro eseri yazıp sahnelemeleri gerektiği bilinciyle hareket etmiş, bir temsilde